कक्षा छ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण विधाको अध्ययन

रञ्जु श्रेष्ठ

क्याम्पस रोल नं. ४७/२०६९/०७१

त्रि.वि.दर्ता नं. ९-२-६५२-१९-२००८

परीक्षा क्रमसङ्ख्या : ३०८००८४/२०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर

तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८

पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

सन् २०१७

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभाग

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

तानसेन, पाल्पा

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
(त्रि. वि. / उ. मा. शि. प. बाट सम्बन्धन प्राप्त)
तानसेन, पाल्पा, नेपाल
TANSEN MULTIPLE CAMPUS
Tansen, Palpa, Nepal
स्थापित: २०४७
☎: ०७५-५२०५९७
फ्याक्स नं. : ०७५-५२२४५०

पत्र संख्या :
च.नं.

मिति..........................

विषय : **सिफारिस पत्र**

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, तानसेन पाल्पामा अध्ययनरत एम्.एड्. दोस्रो वर्षकी छात्रा रञ्जु श्रेष्ठले **कक्षा छको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण विधाको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । प्रस्तुत शोधकार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

शालिकराम पौडेल

नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभाग

तानसेन बहुमुखी क्याम्पस

(शोधनिर्देशक)

मिति :

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
तानसेन बहुमुखी क्याम्पस
(त्रि. वि. / उ. मा. शि. प. बाट सम्बन्धन प्राप्त)
तानसेन, पाल्पा, नेपाल
TANSEN MULTIPLE CAMPUS
Tansen, Palpa, Nepal
स्थापित: २०४७

☎: ०७५-५२०५९७
फ्याक्स नं. : ०७५-५२२४५०

पत्र संख्या :
च.नं.

मिति.........................

विषय :

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय तानसेन बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गतकी छात्रा रञ्जु श्रेष्ठले उप-प्राध्यापक शालिकराम पौडेलको निर्देशनमा स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्र (नेपा.शि. ५९८) का लागि तयार पारेको **कक्षा ६ को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरण विधाको अध्ययन** शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली शिक्षा शिक्षण विभागमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. अध्यक्ष : जीवनाथ तिवारी — विभागीय प्रमुख...........................

२. सदस्य : शालिकराम पौडेल — शोध-निर्देशक ....

३. सदस्य : डा. नेत्रप्रसाद न्यौपाने — बाह्य परीक्षक ....

४. सदस्य : राधेश्याम ज्ञवाली — क्याम्पस प्रमुख ....

मिति : ०१/०१/२०१८ (१७/०९/२०७४)

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, तानसेन बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको पाठ्य सङ्ख्या ५९८ को प्रयोजनार्थ श्रद्धेय गुरु शालिकराम पौडेलज्यूको निर्देशनमा मैले यो शोधपत्र तयार पारेकी हुँ । उहाँले यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा मलाई शोधसँग सम्बन्धित विषयमा वस्तुनिष्ठ प्रेरणा दिएर सही मार्ग निर्देशन गर्नुभएको छ । आफ्ना कतिपय व्यवहारिक कार्यलाई पन्छाएर पनि समुचित निर्देशन दिनु भएकोमा शोधनिर्देशक गुरुवर शालिकराम पौडेलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी शोधप्रस्ताव तयार पार्नेदेखि लिएर शोधपत्र तयार पारुञ्जेलसम्मको अवधिमा अमूल्य सुझाव, सरसल्लाह एवम् प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख श्री राधेश्याम ज्ञवालीप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न कोणबाट सहयोग पुऱ्याउनु हुने नेपाली भाषा शिक्षा विभागका विभागीय प्रमुख जीवनाथ तिवारी, क्याम्पस प्रमुख राधेश्याम ज्ञवाली लगायत विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक रूपमा कृतज्ञ छु ।

मेरो अध्ययनलाई यहाँसम्म ल्याइपुऱ्याउन हरदम प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने पिता मीन प्रसाद श्रेष्ठ, माता हिरादेवी श्रेष्ठप्रति सदैव ऋणी छु । अध्ययनका क्रममा मलाई सधैं हौसला प्रदान गर्ने दाजु रञ्जन श्रेष्ठ, दिदी रञ्जना श्रेष्ठ (प्रधान), भाउजू कल्पना श्रेष्ठ र सहपाठी साथी विष्णुमाया थापा मगरलाई पनि स्मरण गर्न चाहन्छु । यसका साथै कम्प्युटर टङ्कन गरी यो शोधपत्रलाई मूर्त रूप दिलाउन प्रमुख भूमिका खेल्ने भण्डारी कम्प्युटर पाल्पाका बालकृष्ण भण्डारी तथा कमला पाण्डेय (भण्डारी) प्रति समेत हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

रञ्जु श्रेष्ठ

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा शिक्षण विभागअन्तर्गत एम.एड. नेपा. शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो । कक्षा छको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणको अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको प्रमुख उद्देश्य हो । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा द्वितीय स्रोतअन्तर्गत पुस्तकालयीय अध्ययन विधिलाई अवलम्वन गरी आवश्यक व्याकरण सम्बन्धी ग्रन्थ, तत्सम्बन्धी शोधपत्र, पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तहरूको अध्ययन, विश्लेषण गरी यस रूपमा तयार पारिएको छ ।

व्याकरण सम्बन्धी विद्यार्थीलाई ज्ञान दिन पाठ्यपुस्तकको प्रत्येक पाठमा व्याकरण सम्बन्धी कुनै न कुनै रूपमा चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत कक्षा छको नेपाली पाठ्यपुस्तकको प्रत्येक पाठहरूमा पाठ्यक्रमले तोकेअनुसार व्याकरणका पक्षहरू समेटिएका छन् । पाठ्यवस्तुहरूलाई कार्यमूलक व्याकरण अन्तर्गत पाठ एक 'गुरु' कवितामा नामको परिचय, नामको उदाहरण र वर्तमान कालका क्रियापदको प्रयोग राखिएको छ । पाठ दुई 'युक्तिसामु शाक्ति टिक्दैन' कथामा सर्वनामको परिचय, सर्वनाम जनाउने शब्दहरू, एकवचन र बहुवचन बुझाउने सर्वनाम पदका साथै अभ्यासहरू राखिएको छ । पाठ तीन 'सामाजिक सद्भाव' प्रबन्धमा विशेषणको परिचय, अभ्यासहरू, विशेषण शब्दहरू, विशेषण र नाम छुट्याउने भनी राखिएको छ । पाठ चार 'भविष्यको योजना' संवादमा नाम शब्दको टिपोट, लेख्य चिह्न अन्तर्गत प्रश्न चिह्न (?), पूर्ण विराम चिह्न (।), अल्प विराम चिह्न (,) र उद्गार चिह्न (!) का बारेमा सामान्य जानकारी तिनीहरूको प्रयोग र केही अभ्यासहरू समावेश गरिएको छ । त्यस्तै गरी पाठ पाँच 'साहित्यकार भवानी भिक्षु' जीवनीमा क्रियापद र धातु, त्यससँग सम्बान्धित अभ्यास राखिएको छ । पाठ छ 'खोला' कवितामा वर्णविन्यासको सामान्य परिचय, वर्णविन्यास अन्तर्गत ह्रश्व, दीर्घ, श, ष, य, ए, ब, व, पदयोग पदवियोग र व्याकरणिक अभ्यासहरू समावेश गरिएको छ । पाठ सात 'साने र ठूले' कथामा भूतकालको क्रियापदको सामान्य परिचय, भूतकालका क्रियापद, विभक्तिको सामान्य परिचय र विभक्तिहरू समावेश गरिएको छ । पाठ आठ 'कृषिमलको प्रयोग' प्रबन्धमा वर्तमान कालका क्रियापद प्रयोग गरिएका वाक्यहरू, अभ्यासहरू, करण वाक्यलाई अकरण वाक्यमा परिवर्तन भनी राखिएको छ । पाठ नौ 'दाजुलाई बहिनीको चिठी'

मा सम्भावनार्थ वाक्यहरू, धातुबाट सम्भावनार्थ क्रियापद बनाउने र वर्तमान कालका वाक्यलाई भूतकालमा परिवर्तन गर्ने भनी अभ्यास राखिएको छ । पाठ दश 'युमादेवीको अवतरण' कथामा पूर्ण पक्षको सामान्य परिचय, पूर्ण पक्ष जनाउने अभ्यास राखिएको छ । पाठ एघार 'सम्पत्तिभन्दा शिक्षा ठूलो' वादविवादमा लेख्य चिह्नहरूको प्रयोग, अपूर्ण पक्षको सामान्य परिचय, अपूर्ण पक्षका क्रियापदहरू र त्यसको प्रयोग अभ्यास राखिएको छ । पाठ बाह्र 'स्वाभिमानी मुख' कवितामा बर्तमान कालका क्रियापदहरू र नाम शब्दको टिपोट अभ्यास राखिएको छ । पाठ तेह्र 'युधिष्ठिरको परीक्षा' कथामा आज्ञार्थ क्रियापद प्रयोग भएका वाक्यहरू, धातुबाट आज्ञार्थ क्रियापद, वाक्यलाई आज्ञार्थमा परिवर्तन पाठबाट भूतकालका क्रियापद प्रयोग भएका वाक्यहरूको टिपोट, भविष्यत् कालको सामान्य परिचय, भविष्यत् कालका क्रियापद र भूतकालका क्रियापदलाई भविष्यत् कालमा परिवर्तन भनी अभ्यासहरू राखिएको छ ।

त्यस्तैगरी पाठ चौध 'लुइ पास्चर' जीवनीमा विभक्ति चिह्न प्रयोग भएका वाक्यहरू, सर्वनाम र विभक्ति चिह्नको प्रयोग, वाक्यलाई पूर्ण भविष्यत् कालमा परिवर्तन, पूर्ण भूतकालको प्रयोग गरिएको वाक्य राखिएको छ । पाठ पन्ध्र 'वातावरणको रक्षा' प्रबन्धमा वर्ण अक्षर र शब्दहरू त्यसको शुद्धोचारण, करण वाक्यलाई अकरण वाक्यमा परिवर्तन भनी अभ्यास राखिएको छ । पाठ सोह्र 'राष्ट्रिय विभूति शङ्खधर शाख्वा' जीवनीमा एक वचन र बहुवचनको सामान्य परिचय, पाठबाट एकवचन र बहुवचनका वाक्यहरू टिपोट, वाक्यलाई दुई किसिमले परिवर्तन भनी अभ्यास समावेश गरिएको छ । पाठ सत्र 'मानिस नै देवाता' कथामा अपूर्ण भूतलाई अपूर्ण वर्तमान र अपूर्ण भविष्यत् कालमा परिवर्तन, करण वाक्य र अकरण वाक्यको पहिचान भनी अभ्यास राखिएको छ । पाठ अठार 'कलाको महत्व' प्रबन्धमा लिङ्ग बदली वाक्य परिवर्तन, वचन बदली वाक्य परिवर्तन, क्रियापदलाई बहु वचनमा परिवर्तन, करण भए अकरण र अकरण भए करणमा परिवर्तन भनी अभ्यास समावेश गरिएको छ । पाठ उन्नाइस 'प्रधानाध्यापकलाई निवेदन' निवेदनमा पुरुषको सामान्य परिचय, पुरुष परिवर्तन, सर्वनामको प्रयोग र वाक्यलाई पूर्ण भूतकालमा परिवर्तन भनी अभ्यासहरू समावेश गरिएको छ । त्यस्तैगरी पाठ बीस अर्थात् आन्तिम पाठ श्रीकृष्णको पराक्रम कथामा वाक्य परिवर्तन, सर्वनाम शब्दहरूलाई वाक्यमा प्रयोग गर भनी अभ्यासहरू समावेश गरिएको छ ।

विषय-सूची

शीर्षक	पृष्ठ नं.
सिफारिस पत्र	क
स्वीकृति पत्र	ख
कृतज्ञताज्ञापन	ग
शोधसार	घ
संक्षेपीकृत शब्दसूची	च
विषयसूची	छ
तालिकासूची	ञ
चित्रसूची	ट

परिच्छेद एक

शोधपरिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	२
१.३ अध्ययनको औचित्य	३
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	३
१.५ अध्ययनको महत्व	४
१.६ अध्ययनको सीमा	४
१.६ विशेष शब्दावलीको परिभाषा	५

परिच्छेद दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	६
२.२ सैद्धान्तिक खाका	८
२.२.१ व्याकरणको सैद्धान्तिक परिचय	८
२.२.२ व्याकरणात्मक पक्षहरूको परिचय र वर्गीकरण	११
२.२.२.१ वर्ण	११
२.२.२.२ अक्षर	१३

२.२.२.३ शब्द १४
२.२.२.४ वर्ण विन्यास १७
२.२.२.५ लेख्य चिह्न २८
२.२.२.६ शब्दवर्ग ३१
२.२.२.७ व्याकरणात्मक कोटीहरू ४४
२.२.३ भाषा र व्याकरणको सम्बन्ध ५०
२.२.४ भाषा शिक्षणमा व्याकरण शिक्षणको महत्त्व र आवश्यकता ५२
२.२.५ व्याकरण शिक्षणका प्रचलित प्रमुख विधिहरू ५४
२.३ शैक्षिक उपादेयता ५९

परिच्छेद तीन
अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा ६१
३.२ जनसङ्ख्या तथा नमुना छनोट ६१
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन ६२
३.४ तथ्याङ्कको स्रोत ६२
३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया ६२
३.६ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण प्रक्रिया ६३

परिच्छेद चार
नतिजा विश्लेषण

४.१ पृष्ठभूमि ६४
४.२ वर्ण, अक्षर र शब्द ६५
४.३ वर्ण विन्यास ६६
४.४ लेख्य चिह्नको प्रयोग ६६
४.५ नाम ६७
४.६ सर्वनाम ६७
४.७ विशेषण ६८

४.८ क्रियापद ६८
४.९ लिङ्ग, वचन, पुरुषका आधारमा वाक्य परिवर्तन ६९
४.९.१ लिङ्गका आधारमा वाक्य परिवर्तन ६९
४.९.२ वचनका आधारमा वाक्य परिवर्तन ७०
४.९.३ पुरुषका आधारमा वाक्य परिवर्तन ७०
४.१० काल ७१
४.१०.१ भूतकाल ७१
४.१०.२ वर्तमान काल ७२
४.१०.३ भविष्यत् काल ७३
४.११ पक्ष ७४
४.११.१ अपूर्ण पक्ष ७४
४.११.२ पूर्ण पक्ष ७४
४.१२ भाव ७५
४.१२.१ आज्ञार्थ ७६
४.१२.२. सम्भावनार्थ ७६
४.१३ विभक्ति ७६
४.१४ करण र अकरण ७७

परिच्छेद पाँच

निष्कर्ष तथा सुझाव

५.१ निष्कर्ष ७८
५.२ सुझाव ८३
५.२.१ नीति निर्माण तहका लागि सुझाव ८३
५.२.२ कार्यान्वयन तहका लागि सुझाव ८४
५.२.३ अनुसन्धान तहका लागि सुझाव ८५

सन्दर्भसामग्री
व्यक्तिगत विवरण

तालिका- सूची

तालिका नं.	शीर्षक	पृष्ठ नं.
१	उच्चार्य र लेख्य स्वर वर्णहरू	१२
२	उच्चार्य र लेख्य व्यञ्जन वर्णहरू	१२
३	अक्षर संरचना	१४
४	वर्ण, अक्षर र शब्द	६५
५	क्रियापदका बारेमा जानकारी	६९

चित्र- सूची

चित्र नं.	शीर्षक	पृष्ठ नं.
१	वर्णका प्रकार	११
२	स्रोतका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१४
३	संरचनाका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१५
४	रूपायनका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१६
५	भाव/अर्थ/कार्यका आधारमा शब्दको वर्गीकरण	१६
६	शब्दवर्गका प्रकार	३१
७	नामका प्रकार	३२
८	सर्वनामका प्रकार	३४
९	विशेषणका प्रकार	३६
१०	संरचनाका आधारमा क्रियापद	३८
११	कर्मका आधारमा क्रियापद	३९
१२	वाक्य समापनका आधारमा क्रियापद	३९
१३	अर्थका आधारमा क्रियापद	३९
१४	पूरकका आधारमा क्रियापद	४०
१५	अव्यय	४०
१६	क्रियायोगीका प्रकार	४१
१७	संयोजकका प्रकार	४२